У того бородатого в окулярах, що на першому зліва — два коти. Велетенські, чорнющі, тільки очиськами виблискують, хвостярами махають. Сплять на вікні, на сонці цілий день. Вигріються, встають, витягують лапища і труться спинами. А зі спин іскри так і тріщать. Випружать пазурі, зазеленіють зірками і муркочуть — тільки ласували б. Дада з Шевчуком носили туди, до бородатого, рибки, слимаки, жаби. Зі слимаками та жабами окулярник має свою роботу: годує їх, садовить у баньки, ріже, а рибки — котам. Вони вже й знали — вибігали назустріч, хижі, неситі. Заглядять рибку — і муркочуть. Рибка на підлозі б'ється, а вони граються, підкидають, а потім пацнуть лапою і зжеруть.

Бородань за рибки їм платив. Шевчук навіть за ці гроші купив собі мандоліну, що її вже давно наглядів у місті. Але Дади гроші не трималися. Дістане і — до кіна. Любив, коли кругом темінь, а перед тобою срібна стіна, а на стіні Том Мікс — пречудовий хлопець. Коні чвалують через самоходи, самоходи влітають під поїзди, поїзди мчать над прірву — а тут нараз зміюкою ляссо Тома, два револьвери в руках, червона рукавичка — таємничий знак, спурхує вгору, десь майорить личко білявої Мері, там у масках повзуть гангстери, перекидають Тома, сповивають його мотуззям, прив'язують до стовпа, і вусатий начальник дивиться на годинник, дає знак рукою, вмить і Тома не стане, та вірний побратим — детектив Джіммі з десяткою відважних полісменів смалить самоходом: вусатий начальник з люттю посміхається, вплав переходить ріку і — тоді кінець серії. Тоді

Дада заворожений, заслуханий, виходить із душної, пропахлої плісню залі, вертається додому темними вулицями і мріє.

Дада ніколи не збирав грошей, як Шевчук. Проте цей зарібок швидко ввірвався. Бородатий найшов якісь продажні душі, здається, з-під "чотирнацятого", що збили ціну на половину і носили йому жаби та рибки цілими жменями. Дада та Шевчук зловили їх очевидячки на шкарпах і вгатили здоровенно, але це їх не відстрашило. Вони поскаржились бородатому, і той, побачивши Даду, погрозив йому

палкою. Дада сплюнув, показав йому язик і більше не ходив. Він і так давно хотів покинути окулярника. "Це кат, — казав він до Шевчука, — рибки навмисне дає коцурам, щоб дивитись, як мучаться".

Шевчук знизав плечима. Риба, мовляв, має холодну кров і нічого не відчуває. "Ну, ні, — відповів Дада, — риба все чує, тільки сказати не може. Бородань — сволота".

З цим Шевчук погодився і при нагоді забожився, що люто помстить бороданеві. Потроїть йому котів. "Але вони живучі, чорти... — задумано додав, — треба, кажуть, за задні лапи взяти і об мур лобом — смерть певна".

Дада — русявий, з великими синіми очима. Його тата вбили на війні, а мама артистка. її тут нема. Дада знає тільки, що зовсім несподівано, десь у грудні, може, у листопаді, а може, й на цьому тижні його на сходах зловить щось запашне, м'яке, пухнате (це мамине футро) обвіє перфумами, залоскоче цілунками. На руки не може взяти, бо Дада вже завеликий, але ще згинається до нього. Обнявшись, ідуть вони по сходах, і Дада оповідає їй про все, а Шевчук злякано виглядає з-за кута. Потім мама залишається з ним цілий день, цілий вечір, тоді багато солодощів, багато світла і кіна скільки хочеш. А на другий день мама плаче, хрестить його крадькома, й Дада також плаче, мама сідає в авто й їде. О, його мама велика артистка.

Дада народився в Києві і страшенно цим гордий. Але Київ у большевиків. Дада, мов крізь мряку, пригадує помешкання з плахтами1 на стіні, Хмельницького, що скаче кудись на скелі і показує комусь булавою, Дада пам'ятає дядька-чорноморця Грушевського — що його підіймав на руки і лоскотав своєю бородою, його історію в синій оправі, де козак на коні з топірцем, а потім якусь Центральну Раду, якихось большевиків. Чомусь їх ненавиділи, лаяли, проклинали. Дяді, навпаки, вони імпонували. Більшовики — значить їх більше, це вже добре, а меншевиків менше, — це зовсім не цікаво. Але мама меншевичка, отже і Дада меншевик. Потім глухо гупали гармати, воїни втікали до Камінця,

потім до Львова, мама грала в "Боярині" бояриню, і Даді було шкода. Але Микола Карпович (Садовський) брав його на коліна і частував цукорками. Це було краще за бояриню, за вія, за останній сніп. Даді ніколи не позволяли гратись з "артистичними" дітьми, ані не вільно було ходити за лаштунки. Дада мусив сидіти завжди в залі, з ніким не говорити, тільки дивитись, як мама грає. Потім мама виїхала, а Дада мав учитись і залишився у пані Слюсарчикової.

* Плахта — килим з картатої декоративної тканини.

Пані Слюсарчикова — це великий лантух муки. Біле волосся, біле лице, синій фартух і товсті ноги. Під бородою у неї маленький мішок, під ним ще один, а під тим ще один. Говорить вона відразу трьома мовами: по-українськи, по-польськи і по-німецьки. У неї все біле, все нагадує муку та тісто. Булочки з цитриновим смаком, перини, під якими спить Дада, гора подушок. Пана Слюсарчикова часто плаче. Вона вдова по цісарсько-королівському капітані. Він висить у кімнаті, подібний на павука зі своїми вусами та шнурами. Пані Слюсарчикова часто дивиться на цей портрет і тоді її очі заходять млою:

— O mein armer Mann! Jakie to byio dobre dziecko!1 Коли в 64-му, в бою під Сольферіно він вів усіх, то з його регіменту2 залишилось тільки шість люда. І найясніший пан, по битві проходячи, спитав: "Um Gotteswillen, wo ist mein siebzenter Infanterieregiment?3" — А бідачисько, мій муж, тоді ще ляйтнант, стоїть в одних гацях4 і цілий заходить кров'ю, caty sptywa krwi^5. "Hier bin ich, Eure Majestät",** — салютує він. А за ним шість люда. Найясніший пан заламує руки: "Um Gotteswillen mein braver Slussartchyk, was ist doch mit dem Siebzenten Infanterieregiment geschehen?' Chodz tu moje dziecko",8 — так каже цісар, а сльози йому течуть з очей, пригортає мого мужа до грудей і обоє плачуть, obydwaj, biedacy, pJacz^, pJacz^1.

1 О мій бідний чоловіче! (нім.) Яке то було добре дитятко (пол).

2 Реґімент — військовий відділ.

3 Боже мій, де мій 17 піхотний полк? (нім.)

4 Гачі — штани.

5 весь спливає кров'ю (пол.).

6 Я тут, Ваша Величносте (нім.).

7 О, Боже, мій хоробрий Слюсарчук! Що сталося з сімнадцятим піхотним полком? (нім.)

8 Іди сюди, моя дитино (пол.).

Далі Дада знає, що ляйтнант Слюсарчик став капітаном, що брав участь ще під Садовою, а потім дістав посаду на пошті, але небавом умер, а пані Слюсарчикова їздила до Відня, до цісаря по трафіку. Під час авдієнції пані Слюсарчикова впала навколішки (Дада дуже добре уявляв собі цю хвилину), цісар її підняв, і обоє знов плакали, плакали...

Цісар висів теж у золотих рямах, поруч із цісаревою. Пані Слюсарчик була дуже горда на ці "антики"2, як вона їх називала, а Дада вправлявся на них у метах ратищем, себто кидав пером в очі цісареві та в ніздрі цісаревій. У пані була ще капітанова шабля і парадна шапка з півнячими перами — це все Дада вживав для своїх цілей — приборкувати своїх співкомірників. Мешкали з ним: пан Трач — високий, довжезний, як тика, вкритий прищами семінарист і два малі ґноти — синки єгомостя з Трачевого села, преогидні, докучливі цуцики, без почуття товариськости. Прищі були споконвічним майном Трача і водночас язвою його життя. Він майже ввесь вільний час від науки — пополудне проводив сидячи перед дзеркалом і видушував свої прищі, так що на вечір вставав червоний, як зварений, а прищі, якби на злість, росли собі на здоровля. Він їв дріжжі, пив фіялкову воду, але прищі не сходили. "Za

du2o myâli pan o kobietach, Herr Tratsch, — казала пані Слюсарчикова, — ma pan pewnie jakies nocne widzenia..."3 Трач з люттю і пересердям відкидав усякі подібні здогади і видушував прищі далі.

Щодо жінок, то було їх навіть на Дадиному поверсі подостатком. Передовсім, зараз поруч, мешкала панна Гізеля, яку завжди бачили у кольоровій піжамі. Це сотворіння товстеньке, якби спухле, з намальованими очима та губами, гіршило цілу каменицю. "То є недобра жінка", — казала пані Слюсарчикова, особливо зверталася до Трача: "Herr Tratsch, proszç sic wystrzegac tej kobiety"4. Але коли панна Ґізеля забігала до пані Слюсарчикової за чимось, та гостювала її дуже ввічливо. Панна Ґізеля попросила раз Трача переписати їй листа, Трач ходив до її кімнати, вернувся дуже схвильований і аж палав прищами, так що пані Слюсарчикова пригрозила йому пальцем: "Herr Tratsch, ich mache Sie aufmerksam auf dieses Weib",1 — "Щось такого, прошу пані..." — сказав пан Трач. Малий ґнот спитав, що це таке — "недобра жінка" і чому "щось такого". Пані Слюсарчикова фукнула на нього і він сховався в кімнату, як миша. Дада з повагою осудив, що панна Ґізеля є, мабуть, мессаліна. Це слово йому дуже подобалось, але пані Слюсарчикова знов зафукала, а Трач почервонів. "Цей хлопець розвинений понад свій вік", — кивала головою пані Слюсарчикова.

1 обидва, бідненькі, плачуть, плачуть (пол.)

2 "Антик" — пам'ятка античного мистецтва, що збереглась до наших днів.

3 Забагато думаєте про жінок, Пане Трач, напевне, у Вас якісь нічні видіння (пол.).

1 Пане Трач, прошу Вас остерігатися цієї жінки (пол.).

Далі, за кімнатою панни Ґізелі, мешкав чоловік, що його звали Мільорд. Його обличчя таке було засипане ряботинням, що аж млоїло.

Червоненькі очка бігали, як миші, руда чуприна стовбурчилась над куцим лобиком. Ходив він у кратястім плащі, в зеленім капелюсі і тягнув за собою по сходах сопух горілки — бонгу, як казала пані Слюсарчикова. Він часто заглядав до її кімнат, пильно придивлявся до Трача і давав щиглики ґнотикам. Даді він ніколи нічого не робив, але Дада його ненавидів. Особливо ненависні були його ручки з коротенькими пальцями, засіяні ряботинням і руденькими волосиками. Коли Трач починав говорити про те, що пишуть у газетах, пані Слюсарчикова злякано визирала на коридор: "Щоб той Мільорд не почув". Чому Мільорд мав не чути — Дада не розумів. Спитав Шевчука, той теж не знав. Спитав челядника Семка (з варштату2 пана Куриловича), той йому сказав, що Мільорд є "з бюра". Що це за "бюро" — Дада так і не допитався.

За паном Мільордом мешкали панство Куриловичі. Пан Курило-вич мав столярський варстат, був жонатий з полькою, мав сина Ромка і доньку Янцю, що ходила до св. Ядвіги. Ромцьо грав на-скрипці, рисував, мав горбатий ніс і "дуже сьлічну церу"3 як казала пані Кури-ловичева. Янця була огрядна, як барильце, леліяла нігті і чудово співала: "Bajki cudowne, bajki czarowne, opowiadate mi niania siwa"4.

1 Пане Трач, звертаю Вашу увагу на цю жінку (нім).

2 Варштат (нім.) — майстерня.

3 Слічна цера (пол.) — чудова шкіра.

4 Казки чудові, казки чарівні розповідала мені сива неня (пол.).

Пані Слюсарчикова оповідала, що коли Ромцьо мав іти до школи, старий Курилович застрайкував, бо жінка не хотіла, щоб Ромцьо ішов до "руского ґімназіюм". Старий Курилович замкнувся у варштаті, в сутерині1, цілу неділю нічого не їв, тільки співав "Ми гайдамаки" і кричав: "Здохну, а не дамся, ЩОБ мене мав шляґ трафити, не пущу

хлопця на чужу віру!" Був страшний лемент і плач. Плакав Ромцьо, плакала Янця, а пані Куриловичева ходила по камениці й оповідала, що старий зваріював з тою Україною. Проте допекло їй і вона згодилась: пан Курилович худий, як тріска, взяв за руку Ромця і завів до Народнього Дому на іспит. З іспитів вертались обидва співаючи. Дада дуже яскраво уявляв собі, як вусатий пан Курилович сидить у варштаті у глуху ніч, сухий і худий, мов смерть, співає, вітер б'ється у шиби, і щурі бігають по варштаті та гризуть стружки. Дада був великим мрійником.

Але це вже було давно. Пані Слюсарчикова казала, що все одно Ромцьо піде за мамою, бо має слабкий карк (Дада спеціяльно заходив Ромцеві ззаду, щоб ствердити, чи це правда), а старий нічого не значить. Поки що жили дружно і ввесь час співали. Ввечір там збиралось велике товариство: крім домашніх приходила Маруха та Зоха з першого, товаришки Янки, пан Олексишин — академик у цвікері2, що старався3 за Янку (також так казала пані Слюсарчикова), товариші Ромця — Юрцьо Демкович і СясьоТерлецький, врешті Трач і дітвора. Все це займало стару, розхрістану канапу, вилазило на куфри комоди та шафи і бавилося. Дада любив стежити за всіма, ставши в куті. Пан Олексишин щохвилини виймав золоту папірос-ницю і частувався, знехотя давав іноді папіроску Юрцеві та Трачеві. Ліва рука його завжди крадькома обіймала товстенький стан Янці. Час до часу оповідав анекдоти, перший починав реготатись, а панночки їх не розуміли і спускали очі. Трач куняв біля дверей, а товариші Ромця потайки заглядали в дзеркало і поправляли чуприни. Пані Куриловичева сиділа на куфрі, підперши кулаками футболі грудей. Співали "Ой, не ходи Грицю" та "У сусіда хата біла" — всі, потім окремо Янця: "Ваікі СИСК^пе" всі плескали, потім Маруха, Зоха і Янця: "Яо5+а каїіпа ъ 1і§СІЕТ БГЕГОКІЕТ..."5 — а пан Олексишин помагав, потім хлопці (з них Трач визначався, вперто фальшуючи) "Чуєш брате мій...", "Ірчик, Ірчик" і т. п. Іноді відсували стіл, Ромця дуже просили ("Та йой, пане Ромцю, не дайтеся просити..."), і він страшенно неохоче брав скрипку і грав щось із нот, якусь шумну, а потім до танцю і всі танцювали. Панна Янця з паном Олексишином, Юрцьо з Марухою, Сясьо з Зохою, а до Трача пані Куриловичева казала: "А що ж, пане Траче, можебисьте, мене, стару, до танця запросили?"

Трач червонів, прищі його біліли, тоді Янця кидала пана Олексишина і тягнула Трача за руку, Трач упирався, як бик, нарешті йшов і кумедно підстрибуючи, мов деревляний бовван, крутився посеред хати. А іноді приходила пані Слюсарчикова, довго дивилась і нарешті проказувала з уданим пересердям: "Гай, гай! Хіба це молодь? Хіба так танцюють?" Починала крутитись, сама собі підспівуючи, всі били браво, пані Слюсарчикова далі крутилась, аж поки не заточувалась і не падала на ку-фер, тримаючись за серце. Гай, гай...

1 Сутерин — пивниця. Цвікер — пенсне.

Старатися за (когось) — турбуватися про (когось).

Куфер (нім.) — чемодан.

Росла калина з широким листям (пол.).

А іноді несподівано з'являвся, тихо, як кіт, Мільорд. Тоді пан Олексишин переходив цілком на урядову мову, хлопці тиснулись докупи, до вікна, а пан Мільорд затирав руки: "Хе, хе, хе, ціла Україна зібралася, що?" Пані Куриловичева дула на крісло, Мільорд сідав, казав: "Бавтеся, бавтеся, панство..." — але якось забава не йшла, хлопці висовувались з кімнати, панни нудились. Тоді Мільорд починав розмову з Олексишином про політичні події, про магістрат, про інжиніра Зарембу, випивав чай і знов зникав, так само тихо, як і прийшов.

На першому поверсі, крім бороданя з котами, Зохи та Марухи, жив ще Брікслъ з Брікслевою, інжинір Прочковський і типи без прізвища. З них Даду цікавив тільки Брікслъ, що мав ніс червоний, як турецький перець, червону хустку на шиї і стару чорну капоту1. Завжди кашляв, бурчав, муркотів, — казали, що доробився грошей жебрацтвом.

На партері жив кравець Мільчановський, злісний і худий чоловічок, що бив своїх термінаторів2, як собак, що мав вивіску над брамою з

намальованим паном у фіолетовім убранні, яке тріпав вітер. Далі жила пані Шмідова — урядничка суду, яка часто заходила до пані Слюсарчикової і приносила цукорки, — добра пані невиразного обличчя, далі панство Федюки, в яких завжди був якийсь крик і гармидер. Тоді пані Слюсарчикова виходила на сходи, надслухувала й казала: "Федюки товчуться". Дада уявляв собі докладно, як товчуться Федюки, і їхні двері напували його жахом. І врешті в самім куті мешкали люди, про яких всі мало знали, а які Даду дуже цікавили. Це були дві жінки: одна старша, друга зовсім молода, обидві в чорному, обидві сумні. Про них казали, що старша — це мати одного "академіка", який сидить у криміналі, а молода панночка, яку вигнали з дому батьки, — його наречена. їх не любили за гордість і самітність, хоч кілька разів панночка стрічала Даду біля дому, то йшла з ним ласкаво розмовляючи. Вона була дуже гарна, видавалась Даді витятою з книжки "Три Мушкетери", і він потайки в ній кохався.

2 Термінатор — тут: підмайстер, учень на певний термін.

* Капота — халат.

Дада часто, не сплючи вночі, снував прекрасні картини майбутнього, коли то він вирятує її нареченого з в'язниці (збройним нападом), в темну ніч привезе її (сам ранений) на умовлене місце, із власними лицарями відведе до гряниці і там прощатиме її, ввесь залитий кров'ю. Його уста прошепочуть: "Пані, я вас завжди скрито (головне — це скрито) кохав. Ви були королевою мого серця. Тепер я вмираю на порозі вашого щастя. І нічого не бажаю, крім одного шлунка, який зложіть на моє бліде чоло". Панна на це закохається в ньому, а її наречений скаже: "Друзі, я виснажений в мурах казематів, мені жити недовго. Коли кохаєтесь — я не буду вам на перешкоді..." І з цими словами він устромить собі в серце кинжал, а Дада з нареченою підуть "світляним шляхом за красою нового життя".

Про це він нікому не казав, але, зустрівши панну на сходах, паленів і чув, що серце йому б'ється, а язик заплітається.

І так жили люди в цій кам'яній скрині з дня на день. Вранці кричала пані Шевчукова, мати того Дадиного Шевчука, на цілу кам'яницю. Вона була сторожихою і мусила кричати. Ґноти від Слюсарчико-вої плювали на поруччя, Ромцьо, вертаючись уночі, дав їй у пітьмі австрійську шістку замість порядних грошей, пес інжиніра Прочков-ського робив непорядок у брамі, пан Шевчук пропив у Фольта гроші, словом — день починався завжди суєтливий і крикливий. Потім на другому поверсі починали тріпати коци, перини, подушки. Перший поверх не тріпав ніколи. Його відгорожувала від подвір'я шкля-на ґалєрія, заселена павуками, шов до університету. "Інші — казав Семко — поції цісаря Франца Иосифа".

Пані Слюсарчикова важко, мов слон, здіймалась по сходах, вертаючись від св. причастя у Клярисок. Вона була тоді дуже гарна, пані Слюсарчикова. У своїй чорній сукні, шитій немов на цісарського ґре-надієра, тороченій коронками, в велетенському капелюсі, з парасолею в руці цвіла, молоділа, і всі казали їй на добрий день. Челядники пана Куриловича з'їздили по поруччях аж у сутерени1, Ромцьо кричав на маму за невипрасовані штани, панство Федюки товклися, Міль-чановський з підв'язаною щокою, невиспаний і злий, мов оса, роздмухував залізко2, а день ударяв у браму — молодий і золотий.

Дада, давши доброго раннього штурхана своїм "скаржепитам"-гнотам, зв'язував книжки із вложеними туди любими "Трьома Мушкетерами" і збігав по сходах хуртовиною. Він мав ще вирвати "ґрі-нес", мав відписати математичну вправу, на яку завжди кульгав і мав набити пику "тим з-під чотирнадцятого", що ходили до "канарків". Іноді Дада ставав на партері проти дверей незнайомої панни в чорнім і завмирав. Тоді верзлися йому, верзлися думки. Тоді кам'яна скриня, обтягнена павутинням і криком Шевчукової, ставала похмурим замком із городами, баштами, тоді виступ у мурі, облуплена стіна, ганчірка на поруччі була пащею дракона, а скрізь чатували химери — дивовижні, вишкірені, з'їдливі потвори.

— Du unverschämtes Drachengesicht? * — кричала згори пані Слюсарчикова, вся залита сонцем, що дерлось на ґанок крізь перини,

павутиння і сопух. Drachengesicht! — малий пуцьверінок-"ґнот" зляканим сусликом шугав з другого поверху на партер, гублячи покрадені яблука, діставав від Дада доброго копняка і котився далі, мов горошинка.

' Ти нахабна драконяча морда? (нім.)

1 Сутерен — мешкання під першим поверхом, підземелля, пивниця.

2 Залізко (пол.) — праска.

А Дада виходив із брами, стояв і жмурився від сонця. Воно гралось його русявими кучерями, пестило його щічки, і було в тому сонці щось із брата, із товариша.

п

Цей сірий город розкривався в кітловині чашею домів, садів і церков. Може тому, що він лежав у кітловині, може тому, що не мав ріки — в ньому було душно. Повітря важко дихало розпеченим камінням, усе голубине, аж тверде небо накривало його душним шатром. Здавалось, що город увесь час жде бурі, що кам'яниці лізуть одна на одну і жаско було подумати про їх прикру зустріч. Чорна кіпоть, ідучи від вулиць біля двір ця1, мішалася зі стовпами куряви на рівних білих шляхах за рогачками. І кіпоть, і пил стояли так над містом, мов важка чорна хмара. Тільки іноді щілиною із заулка виривався вітер, мчав по площах і вулицях, збивався шулікою вгору. Тоді жовта хмара розходилась.

А проте Дада любив це місто. Він пам'ятав іще, в перші роки свого побуту, пощерблені гранатами роги, подірявлені кулями мури. Але згодом, день за днем, це заростало, затиралось. Навіть кам'яницю, де мешкав Дада, малювали на біло, і жаль було дивитись, як вона стоїть тепер, задумана, проти сонця, ніякова своєю білизною. Даді вона більше подобалась такою, як була раніше — сірою, пощербленою кулями.

Його поворот зі школи тягнувся довго. Ішов сам маленькими тихими вуличками, де нависали грона каштанів так, що золотого їх листя було повно на хідниках. Він спинявся часто біля крамниць і довго дивився на метушливих чорних жидів, на брудних, галасливих сидух. Вони притягали чомусь його увагу, і було йому дивно-моторошно слухати їх ґерґотання, стежити за їх хитрими, нахабними рухами. Було цікаво дивитись, як вони їдять, як лічать гроші, як розмовляють, схопивши себе за ґудзики. Брудна перекупка торощила оселедця, заїдала цибулею, її фартух був засмальцьований, аж чорний, крамар з очицями в'юнкими, мов дві гадючі головки, швидко-швидко слинив банкноти, довгий пейсатий дід стукав палкою і спльовував, коли ґерґотав. А десь в отворі темної нори із затхлими одягами стояла залита сонцем молода жидівка, і пухкі губи її наливались вишневою червенню, в її темних очах таїлась тьмяна туга, і Дада залюбки дивився на неї. В цих жидах було щось хвилююче, таємне.

1 Двірець — залізничний вокзал

Потім Дада ішов через площу, де стояли селянські вози з різним товаром. Дада обходив їх Довкола — тих крепких, опалених людей, що сиділи або стояли, сперті на драбини возів, ліниво жували хліб і дивились на нього байдужими, сонними очима. В них було щось з тих їх сумирних конят, переляканих коров і овечок, із гусей, що безупину ґеґали у своїх клітях, із статочних курок, що похожали, прив'язані за лапи, і клювали ячмінну мерву1. Пахло сіном, стайнею, землею. Дада йшов далі. Там, на розі, в вітрині автомобілевої фірми стояв мотоцикль, і Дада любив порпатися очима в його гайках, коліс-цятах, пружинах. Це було вже зовсім щось інше, ніж ті селяни на площі. Мотоцикль рвався вперед, хотів вибити шибу і мчати вулицями стрімголов. Дада постановляв собі роздобути мотоцикль, зітхав і йшов далі, повз кінові плякати з Маркізом Болівaром, повз памятник із вусатим дідуганом, повз величезний будинок з колюм-нами — у парк. Там було тихо та лагідно. Широка букова дорога йшла догори, панки читали часописи, діти котилися горохом і там, де крізь гилля вдиралось сонце, ясніла осліпливо зелена трава.

Нараз Дада завмер: на лавочці, саме у цій соняшній зливі сиділа "та панна з партеру". Він скинув шапку, вона посміхнулась і покликала його до себе. "Дада?" — спитала своїм чарівним, трохи низьким голосом. Дада подав їй руку і сів поруч. Вона була чимсь задоволена, в очах була усміхнена, зоряна ніч. В руці тримала чудернацьку скринечку, зроблену з соломи.

— Дивись, Дада, оце роблять у в'язниці.

Дада уявив собі блідого, виснаженого в'язня, що плете із соломи скриночки.

— Вони сумують, в'язні?..

— О, ні, — живо відповіла вона, — вони не можуть сумувати. Сумує той, хто має тюрму в душі, а хто має в душі волю, той ніколи не сумує.

— Ви ходите до них?.. — несміло спитав Дада.

— Отеє саме іду з побачення. Вони бадьорі — ці хлопці. Вони витримають і десять таких тюрем...

Вона змовкла і нашошорено, трохи задумано дивилась кудись понад траву, понад людей, що косили її рівно, понад кучеряві хмарки. Дада ще хотів її спитати щось, але не смів. Його серце валило молотом, і коли він скоса поглядував на неї, здавалось, що летить в якусь солодку, духмяну прірву. Але сказати щось треба було.

* Мерва — м'ята, терта або зіпріла солома.

— Хіба не можна їх визволити? — почав він стиха і сам захопився. — Ви знаєте книжку "Граф Монте Крісто"? Там оповідається про Дантеса та аббата Фарію, що сиділи в льохах двадцять літ... зробили підкоп...

потім Фарія вмер, а Дантес утік... А інші, тільки згадати!.. Тисяча способів!

Дада справді запалився, але панна поклепала його по рамені і посміхнулася. Потім сумно хитнула головою. Це не були ті часи, тепер це неможливо. Та й давніше це не було так легко, як у книжках. Проте — проте і вона думає... Глянула знічев'я на Даду і схаменулась, мов жалкувала того, що сказала. Дада молитовно зложив руки: "Але ж я нікому, нікому не зраджу!" Вона приложила палець до уст — це була все таємниця, страшна таємниця.

Жучок злетів і сів їй на коліно. Вона зняла його, посадила на долоню і дмухнула — жучок полетів.

Вежа ліниво вибивала години. Товста нянька котила візок, і дитина кричала. Панна підвелась і подала Даді руку. Він хотів віддати їй солом'яну скриночку, але вона сказала, щоб узяв собі, бо в неї багато таких, а втім, їй таку зроблять.

Струнка та лагідна, як той соняшний день, пішла спроквола в місто. Дада дивився їй услід, тримаючи книжки і скриньку, а потім стріпонув кучерями та шугнув бігом-бігом через увесь парк, нагору, до себе.

Ґноти наробили збитків: набирали в рот нафти, фукали, запалювали цей нафтяний струм. Видовище було гарне, але від нього смерділо в кімнаті і псувалися квіти. Пані Слюсарчикова робила їм генеральну масакру1, так, "2еЬу кгеу ргуэка+а па Бсіап^"2. Звичайно, до того не доходило, бо руки у пані Слюсарчикової були пухкі та м'які, але ґноти верещали як скажені на цілу кам'яницю. Це була генеральна масакра "драконових облич". Дада прийшов, коли вже було по всьому — ґноти ще із заплаканими очима сумирно сиділи біля вікна і, кори-стаючи із сонця, пускали дзеркалом помаранчевого зайця на протилежну камяницю, на балькон, де сидів лисий дідуган, читаючи ґазету.

2 щоби кров бризкала на стіни (пол).

І соняшна, сонна млосність заливала цілий заулок, цілий дім. Було душно, парно. Мухи вовтузились на вікні, повзли по цісарю, Трач читав наголос у кухні книжку і під його бубоніння хотілося спати. Чоботи його були вичищені до неможливости, блищали, мов срібло, і рудава чуприна повела мідяними зміями на чоло. Дада відібрав ґнотам дзеркало, спрямував його в самі очі дідуганові, той зірвався, скинув окуляри, погрожував кулаком і страшенно лаявся. Дада кинув дзеркало, боком попід стіною прочовгався в кухню і, заложивши руки в кишені, байдуже вийшов на коридор. Там було нудно, Ромцьо терликав на скрипці нескінченні ґами, і вони сумовито дряпались по стінах. Мільорд чистив своє крапясте пальто і злісно глянув на Даду, а за рогом плигав по золотій стіні довгий, незграбний силюет пані Слюсарчикової, що тряслась, заходилась дрібненьким, старечим сміхом, розмовляючи з Ґізелею.

1 Масакра — бій.

Двері в Ґізелину кімнату були відчинені — звідти віяло солодкавими перфумами, било малиновими меблями і стріляло лисиною якогось пана в гранатовім убранні, що задумано, мрійливо пив каву. Обличчя його нагадувало вимочене, зелене яблуко. Ґізеля стояла із дзбаном води, груди виховстувались їй круглими булками з-під піжами, на голих ногах тягнулись сині жили. Вона скоса глянула на Даду, хотіла його попестити, але він ухилився. "Гарна дитина", — сказала задумано. "У-у — збитошник, — відповіла пані Слюсарчикова, — якийсь він не такий, як усі". "Буде адвокатом", — чомусь пророкла Ґізеля. "Дай Боже", — зітхнула Слюсарчикова. Дада — майбутній адвокат, стояв на галєрії і плював униз на подвір'я. Було приємно дивитись, як довго-довго летить слина... Падала в чорну, холодну цямрину. Сонце туди не заглядало, похмурі, заволочені пилом шкла ґалєрій сходились стіною над нею. Довкола сусідні кам'яниці, де повзла якась бліда, зеленкава рослина і зовсім внизу з-під купи вугілля, шмаття та трісок випливала чорна калюжа.

Пані Шевчукова, смішна, маленька, вийшла з відром і глянула. Дада прихапцем сховався, але крик пані Шевчукової вже вдаряв у грані мурів.

Дада, підсвистуючи, стрибнув з одного східця на другий, униз. Повз нього майнув Олексишин у цеглястім, новім убранні, напудро-ваний, наперфумований, з неодмінним цвікером, на якому тремтіло сонце, з суковатою палкою.

— Панна Янця дома?

Дада знизав плечима, — яке йому діло до панни Янці?

— Нечемно, дуже нечемно... — покрутив головою Олексишин. Дада висунув йому язика. Він його не терпів. За цвікер, за пудроване підборіддя, за урядову мову. Семко — челядник, з яким Дада приятелював, казав про Олексишина — "підлизник", "хрунь"1. Його бойкотували, бо перший пішов до Університету. "Інші — казав Семко — потратили роки, але не пішли. Під чотирнадцятим мешкає Бархо-ла — файний хлоп, а каже, щоб мав вулиці замітати — не піде на їх університет. І сидить хлоп каменем, стіни гризе, а не йде, чекає. Може, й дочекається..."

Дада навшпиньки зійшов "на перший", на павутинчасту галєрію. Стояв серед плісні, біля облуплених стін і дивився на павуків. Двері раптово скрипнули і відчинились. Вийшов Бріксль у своїй капоті, схожий на щура. Тримав червоний ніс догори, щоб не впали окуляри, здавалось нюхав. Заглядів Даду та уважно йому приглядався. Дада занімів, як птах перед змією. "Ти що тут робиш?" — проскрипів Бріксль. Дада дивився на його черевики, розлізлі, немов черепахи. Капота йому розійшлась, і брудна сорочка вилазила наверх. "Нічого", — сказав Дада. "Сюди! — скрипів Бріксль. Дада стояв. Бріксль тупонув ногою. — Сюди, не чуєш?" Підбіг, схопив його спітнілою, худою долонею за руку і поволік у двері. Може, зараз зарізати — майнуло Даді. Опинився в теміні. Ледве-ледве дерлося проміння крізь віконниці. Пані Брікслевої не було. Бріксль

відхилив половинку віконниці, але не стало видніше, може, трохи прояснилось. Стіни похмуро насупились. Брудні і закопчені. Шафи прислонились до них, громохкі, мов труни. По кутах, по кріслах навалено було всякого дрантя, книжок, череп'я. Бронзова танечниця, розкинувши легко рамена, вискакувала з цього безладдя в сонце, якісь вершники мчали в золотих рямах на стіні.

Бріксль кинув Даду у фотель, і Дада зник у куряві, що вибухла золотим стовпом. А сам господар, мов велетенський кажан, вліз у кут, на куфер, зложив руки на животі і стежив за Дадою чорними очицями.

— Боїшся мене?

— Чого? — відповів золотий стовп Дади.

* Хрунь (діал.) — груба, підла людина.

— Ну то добре, то добре, що не боїшся... — Бріксль скочив, відчинив шафку, дістав тарілку з тістечками, дмухнув на них і кинув на коліна Дади, — їж!..

Дада їв. Тістечка були старі — тверді, мов камінь. Бріксль запхався знов у кут і виглядав звідти мишею. Чмихав носиком.

— Хто твої батьки?

— Я тата не маю, — промимрив з напханим ротом Дада, — мама — артистка. О, мама — велика артистка! Якби ви її бачили, пане Бріксль!..

— Ну, ну, знаєм, — завовтузився Бріксль, — ким будеш? Доктором?

Дада хитнув головою.

— Адвокатом?

— Ні.

— Професором?

— Ні. (Дада їв, дивився в стелю і бовтав ногами). Буду моряком. Ви не знаєте, — жваво почав він, — я вже був записаний у 18-м році до корпусу морських кадетів, але революція... Ну та це не страчене, я ще буду моряком!

— І будь, будь! — скрикнув Брікcль. — Кожна людина мусить мати свою мрію, чуєш, малий? Свою химеру, пане добродію. І всі її мають. Без того нема життя, розумієш? Увесь час май химеру, палай нею. Може, вона дурна, може, ні до чого, а ти все одно палай. Так легше жити!

— А ви яку маєте химеру, пане Брікcль? — невинно спитав Дада. Брікcль зібгався у клубочок, очка йому сльозились, він запався

зовсім у кут, так, що худі коліна були нарівні з лицем, а черевики-черепахи стояли на грані куфра.

— Не маю жодної, жоднісенької, — покивав головою.

— То зле, — завважив Дада зовсім поважно.

— Цілком слушно — зле. Але що робити? На світі нема нічого нового — все йде і вертається назад. Як коло. А дурні людиська крутяться, крутяться... От і докрутились. А я це знав — мені все фук було. Вони свої химери, а я сміюся, бо все одно це все було, нічого нового не відкриють. І так прожив. Добре прожив! (Брікслеві очі засвітилися.) Відень, Краків, Львів — все моє було, а я собі тільки вживав. Сміх — не життя. От вони всі тут думають: "Брікcль, Брікcль", а Брікcль колись паном був. Брікслеві кланялись. А вмить — фук і нема. От і по цілій історії. Брікcль

на пси зійшов. Питання — чому? Відповідь — не мав химери. Кінець, крапка. Finita la commedia1...

— Але чим ви, власне, були, пане Брікcль?

Дада і собі виліз з ногами на крісло. Сиділи так один проти одного в цій теміні, у куряві.

— Я? — скрикнув Брікcль. — Я був — Хтось. Тепер я ніщо!..

Він нараз зірвався, скочив на куфер і зняв окуляри. Сиваве волосся розбурхалось кругом черепа. Промінь глумливо глянув на нього з-за вікна.

— Хто має вуха, нехай слухає! Хлопче, слухай! Читай Іоанна. Ми живемо в часі Апокаліпси. Держави падуть, народи зникають, інші з'являються на їх місце. Але кругом Вавилон, звір із прірви. Хто має вуха, нехай слуха!

Він скочив з куфра, схопив з етажерки якусь книгу, перелистав її, насадив окуляри і почав читати скрипучим, різким голосом:

"І коли Він зняв четверту печать, я чув голос четвертого єства, що казав: іди й дивись. І я глянув, і ось, кінь б л і д и й, і на нім вершник, котрому ім'я смерть; і пекло йде за ним, і дана йому влада над четвертою частиною землі — убивати мечем, і голодом, і заразою, і звірями земними..."

*1 Комедію закінчено (франц.).

Брікcль знов скинув окуляри і врочисто пояснив:

— Кінь рудий — війна, кінь вороний — голод — це ми бачили все. Але ось надходить четверте звіря — кінь блідий і ім'я йому смерть. "Блідий" — це грецьке слово, вжите тут для означення масти коня, означає "блідо-зелений, зеленаво-сірий кольор" — колір трупа, що розкладається. Ім'я вершника — смерть, а за ним пекло — ад, себто: куди ступить вершник — там він поширює смерть. А тепер (він зійшов з куфра, зібгався знов і затулився в капоту), тепер — іди, щоб тебе тут не було! Нікому нічого не кажи. Можеш прийти, я тобі щось дам...

Дада визволився з обіймів фотеля, ще раз глянув на бронзову балетницю, що спурхувала в сонце, на черепахи Брікcля і, не поспішаючи, вийшов. "До побачення вам, пане Брікcль". Брікcль нічого не відповів і сердито затріснув двері. "Варіят", — подумав Дада.

Ішов уже вулицею. Сонце тихо сідало за кам'яниці. Полум'яними видмами лизало вікна домів, трамваїв, бігло за трамваями по рейках.

Небо на сході запалювалось, набухало жовтими, фіолетовими, синіми вітрами. Над димарем цегольні стояв усміхнений нів1. Дада ще не міг відзначити, що бачить: доми були немов із трикутників, немов із квадратів. Над ними — коло сонця. Але ось дерева вже ламались кривавою лінією, трамвай вповзав між них червоним вальцем. Тут із заулка вискакувало авто, і яке воно було? Квадрат угорі, квадрат удолині, чотири кола. Все мішалось, все лізло одно на друге, око не встигало за ними. Дада ще нічого не бачив — був сліпий. І це його турбувало. Щоб розсіяти думки, побіг догори вулицею на пустарі, збіг униз під парканами, пересадив дроти, мимо ставу, мимо каплички і видряпався знов на гору. Кругом було зелено, місто було за ним. У долині гупав м'яч і кричали хлопці.

Дада прислонив очі долонею: тренував "Степ", його дружина. Збіг до них задиханий, червоний, влетів на середину площі, заштопував свічку і передав м'яча воротареві. Хлопці кричали: "Сервус2, Дада!" Дада кричав. "Сервус, сервус!" Капітан Зелепух пацнув його злегка кулаком, Сірничок біг на нього у роздертій сорочці і сміявся, Мурин клепнув по

рамені, Дада садонув одного, другого, відібрав м'яч і ринувся з ним у синь, до ворожих воріт. Хлопці розбивались, падали, кричали "карний", "офсайт", "корнер", воротар жбурляв своє довге тіло просто у траву, оборона спокійно стояла на місці, а напад дерся на сонце, мов на стіну, галайкав, свистав, здіймав куряву. М'яч гудів, наче здоровенний жук, важко бебевхав на землю, так само важко зітхав, вилітаючи прожогом з-під ніг, зринав високо-високо і нарешті затихав у руках воротаря.

Даді кричали: "Дада, шпурт шпурт!" Дада мерехтів тільки голими колінами, його кучері золотою копичкою літали по синяві, Дада хвилювався, непокоївся, падав, вставав і знов біг: сонце було раз над ним, раз під ним, трава вилазила на небо, небо відчинялось прірвою під ногами — Дада грав, Дада ішов у атаку, Дада провадив мяч, Дада стріляв ґоля.

Але вже був кінець. Хлопці сходились, червоні, задихані, з подряпаними колінами, — розбитими кістками; м'яч розшнуровано, і він задоволено, втомлено зашипів і ліг спочивати. Дада стояв у синій сорочинці, взявшись під боки, і роз'яснював, що Сірничок зле подав, що мав бути карний, що там була рука, що взагалі суддя-кальош, але добре, що є "два — зеро". В неділю "Степ" грає з Україною НІ., треба установити склад і те грище до нічого. Зелепух-капітан обняв Даду і звісився на ньому, але Дада дав йому стусана в живіт. Проте Зелепух чудовий хлопець і всі чудові хлопці, яких ніде не найдеш.

1 Нів — новий місяць.

2 Сервус! (нім.)— Подавай! * Шпурт (нім.) — біжи.

Сонце вже зовсім сіло, трава посрібліла від роси, хлопці ще зашнуровували черевики. "Ідеш з нами, Дада?" — спитав Зелепух. "Ні, — відповів Дада, — я ще маю справу". — "Яку справу?" — Але Дада не сказав. — "Ну, то гони!" — І хлопці важко йшли під гору, Зелепух щось розповідав, Мурин йому перебивав, але голоси їх тихішали, віддалялись,

врешті зовсім затихли. Дада був сам. Кругом був вечір. Місто дивилося у ніч ясним морем огнів, мигтіло, розливалось по кітловині сяйним озером.

Дада перейшов ще кілька горбків, спустився до залізничного шляху і ліг на землі край насипу. Срібні стріли рейок синішали в далечіні, було тихо-тихо. Стовпи приязно гуділи, хтось ішов ще десь далеко і скидав кам'янці в рівчак, семафор спалахнув зеленим оком. Дада лежав горілиць, над ним тремтіли зорі і посміхався нів. Запахло лугами, свіжим сіном, і Дада згадав, що той самий свіжий запах знає давно-давно. Десь зірвався спогад: синій Київ дивиться ввечір, Дада з мамою стоїть на Володимирській гірці. Тьмяно бовваніє Труханів острів, Дніпро завертає в Чернігівську даль, а Поділ горить унизу, під ногами. Мама бере його на руки, Дада хоче спати, а запах б'є, б'є, п'янить, любий, невгомонний...

Дада підвівся — хтось ішов шкарпом і стиха говорив. Відсунувся, Було видно: дві тіні підійшли майже до нього і стали. Жінка та чоловік. Дада прислухався: "Отже, я даю вам триста примірників, переховаєте їх, завтра зголоситесь під кіно "Люкс", там буде панна з гвоздиком, спитаєте: "Чи тут продають машини до шиття?" Вона скаже, що тут. Гасло...". — "Добре, добре", — сказав другий голос. Дада завмер: говорила панна з партеру в чорному, з нею був Трач.

Дада поповз у темінь: "Тут, здається, хтось є", — сказала панна. "Та де, нема нікого", — відповів Трач і взяв від неї пачку. "Ідіть самі, самі, — неспокійно наказала панна, — за мене не бійтесь". "Іду, — кинув Трач, — завтра в 4-й". "Завтра в четвертій", — повторила панна. Трач перескочив рівчак, його чоботи блиснули в місяці, панна поволі йшла насипом, Трач кашлянув, крикнув з імли: "Гаразд", вона відповіла: "Добраніч, товаришу" — і все зникло. Була тільки ніч, тремка, срібна, були стовпи, що гуділи, та рівні прошви рейок.

Дада біг шкарпами, падав, підводився. Серце йому товклось, мов навіжене, вискакувало з грудей. Не думав про ніщо, був здивований, зачарований таємницею. Панна з партеру виростала на таємничу, чудесну королеву з "Трьох Мушкетерів". Коли Дада, стомлений бігом,

приставав, йому видавалось, що серце його розірвалось і тріпочучись летить кудись у безвість. У ту хвилину він готовий був умерти.

Скрип трамваю сполохав його думки. Вже було місто. Ішов тихою вулицею попід каштанами, ішов збентежений, зачудований. Коли підійшов під свою браму, озирнувся на мить довкруги себе: на другім боці у срібним потоці нову стояв, спершись на палицю і підсвистуючи, — Мільорд.

— Де волочишся, малий драбе? — гримнула пані Слюсарчикова. Дада шугнув у кімнату, крадькома зиркнувши на Трача. Той байдуже позіхав. Дада писав ще латинські слівця, читав історію, але очі злипались. Зупа така, яку Дада любив, пахтіла, ґноти замикали книжки, пані Слюсарчикова буркотала, цісар лагідно споглядав із рям, а Дади-на золота голова упала на Цезаря, накрила Барбароссу і солодка, пушиста темінь огортала її, пестила по-маминому. Пані Слюсарчикова, буркотячи, роздягнула і заволокла його в ліжко, де вже зеленим змієм притаївся в подушках місяць. Дадині очі були закриті.

III

Тої ночі повісився Бріксль. Його жінка встала вночі напитись води і найшла його, як висів на пояску проти вікна, просто проти місяця. З самого ранку ціла кам'яниця дудніла від біганини по сходах — всі хотіли дивитись. Біля дверей стояла юрба, лізла мов сарана в кімнату. Грубий поліцай з ременем під бородою записував щось у книжечку, пані Брікслева хлипала, а пан Бріксль лежав на ліжку, довгий, зелений, страшний. Дада пригадав собі вчорашнє: "Блідо-зелений, зеленаво-сірий кольор трупа, що розкладається". І дивна річ, від Брікслевого трупа йому починало ясніти: в очі впивались ті за-карлючені жовті руки, ключиці, що виставали з-під брудної сорочки, врешті ця труп'яча голова з висолопленим язиком, з викаряченими очима і білою чуприною, розкуйовдженою, страшною.

Смерть бачив Дада уперше. Зікри пана Брікcля дивились просто на нього, докірливо, глумливо так, що хотілось скрикнути. Але не можна, не можна було відірватись — труп манив, чарував. Дада їв його очима, Дада досліджував кожну жилку на руці, кожний сустав закарлюченого пальця. Дада хотів збагнути, як то так: от був учора пан Брікcль, говорив з ним, сидів осьде, а сьогодні вже його нема? Була в цьому дивна, незбагнена таємниця. Вона сховалась у цьому гидкому, зеленому трупі, вона жила і глузувала з людей. Дада напружував все своє єство, щоб зловити цю таємницю, але не міг. Тільки труп лежав і вабив, приковував до себе. Хотілось уже відвернути насичене око, але не можна було. І Дада бачив знов, як складаються руки в трикутники, як площаться ноги в ромби, ромбоїди, граняком осідають груди, і до них чіпляється зеленим колом голова. Це було таке просте, але чудесне. Нараз серед учорашнього шкамаття', книг і черепків, спорхнула знов бронзова танечниця і маленьке слабке тільце її посміхнулось у золотім промені. І тоді Дада скрикнув! Пані Слюсарчикова сердито схопила його за руку і витягла на коридор: "То не для смаркачів такі речі!"

Всі зітхали, шепотіли, переступали з ноги на ногу. "Чому він повісився?" — питала пані Прочковська. "А я знаю, чому? — відповіла пані Брікслева, — оттак собі взяв і повісився". Маруха та Зоха пищали, але лізли до самого трупа, бородань у золотих окулярах вставав цікаво навшпиньки і навіть панна Ґізеля, соромливо за-стьобуючи піжаму, тиснулась крізь юрбу. Кравець Мільчановський довго дивився на неї, потім сплюнув і пішов. Юрба ще погуділа, погуторила і розходилась. Залишився тільки поліцай, пані Брікслева і вішальник.

— От жив, жив Брікcль — і нема, — задумано сказала пані Шевчукова, спершись на мітлу.

— Що з ним зроблять? — спитав Дада паню Слюсарчикову.

— Не твоя справа! — сердито гримнула вона, але згодом зм'ягчі-ла. — До трупарні повезуть.

* Шкамаття — шматки, шмаття.

Дада уявив собі холодну, темну трупарню, повну голих трупів, і між ними худе, зелене тіло пана Брікcля. Йому стало його шкода. "От учора..." — почав він і осікся. "Що вчора?" — суворо глянула на нього пані Слюсарчикова. Але Дада затявся: не сказав ані слова.

Ніхто так і не довідався, що він останній говорив з Брікслем. Спитав ще тільки, чи Брікcль буде страшити. Пані кивнула головою. Тепер у кам'яниці не буде спокою, бо вішальники дуже неспокійні. При цьому вона перехрестилась. І Даді стало ще більш шкода старого Брікcля, що мусить тепер товктися по ночах по ґалєрії, стукотіти своїми черепахами-черевиками, мацати за клямки зеленими скрюченими пальцями.

Дада зітхнув і поплентався за панею Слюсарчиковою, що важко переводила дух, пересуваючи по сходах своє дебеле тіло. Він ще зиркнув крадькома на двері панни в чорному. Вони були наглухо закриті, загадкові в своїй таємній, чорній тиші.

Гізеля пройшла повз них, прикладала руки з червоними нігтями до вилиць і невпинно повторювала: "Який жах, який жах!" А проте день дерся до кам'яної скрині, як звичайно, золотий, нахабний. Телі-ги туркотіли по бруку, сопіли авта, і дзвінко-дзвінко лящали веселі трамваї.

На другім, у кутку стояв Трач із Ромцем і Терлецьким. Ромцьо хо-літався на ногах у добре випрасованих штанах, із прегарним розділом на голові, а йому крізь плече заглядав Терлецький з рум'янцем на цілу щоку, з ямками на щоках. Дада спинився: вони читали якийсь жовтий папірець.

Була неділя. У садах, у парках цвіркотіли діти, жовніри брязкали острогами, мальвами червоніли спідниці служниць, а пані в чорному, висушені та зморщені, пани в гранатових убраннях ішли та йшли на бамкання дзвонів. Соняшна злива купала сірі доми, небо не ше-левіло,

снігові клапті хмар застигали в височіні, і кругом гуділо, переливалось море голов. Дада пропхався між ліктями гав1, відбивався від грудей няньок і видряпався по сходах у церкву, що гула, мов великий фіолетовий дзвін. Дада став за лисиною професора, дивився на його стоптані каблуки, і з вікна крізь вітраж плили на нього потоки рожевого, зеленого, синього сонця.

* Ґава — тут: неуважна людина, роззява.

Там далі правив священик рівним, одноманітним голосом, пахло ладаном, і цей голос, і ці потоки різнокольорового світла нагадали Даді призабутий день, коли він лежав у Києві хворий на кір, на Жилянській вулиці, де вікна заслонено від сонця маминою хусткою. Того дня приїхав із фронту батько, привіз Даді німецьку каску із мідяним шпіцом, сидів біля нього і читав йому "Федька-Халамидника". Голос батька був рівний, однаковий, але невимовно любий, немов лився із сонцем крізь вікно. Потім батько ходив по кімнаті, його наплечники іскрились і остроги брязкотіли, Дада прижмурював очі і слухав, слухав, поки не засипляв...

Дада стрепенувся — десь дзвонили дзвіночками, золоті потоки текли з вікна, падали на товстеньких янголят, всі ставали на коліна, Дада став і собі, потупив очі і було страшно глянути: там творилась Тайна. Дада прихапцем перехрестився (пані Слюсарчикова казала: "Защіпаєш ґудзики, tak siQ nikt nie modli1, du Drachengesicht2*!) і встав разом із усіми. У колінах пробігали мурашки, хор гримів, лисина професора палала, Дада повернув голову і побачив панну з партеру. Вона кивнула йому, посміхнулась і головою покликала за собою. Вийшли, ручка панни була ніжна, вузенька, ніжки в маціцьких черевичках. Була не в чорному, а в сірому — з червоною квіткою.

Дада знав, звідки той папірець, і тому невимовно рідним видався карк Трача, порослий золотим пухом, його великі, настовбурчені вуха, його комір вишиваної селянської сорочки. Ромцьо, гойдаючися, казав: "Так, так", непокірний півник підіймався на маківці, а Тер-лецький тягнув носом повітря і перебирав літери губами. Було в цих хлопцях

щось таємниче, загадкове, і Дада на сходах завмирав разом із соняшними зайцями, що чатували, щоб скочити тим трьом на плечі, на голови.

Ось тихо, з теміні сходів, висовгнувся запах Олексишина. Він ішов по Янцю, щоб піти до катедри, і цитринова хустинка спурхувала з його цеглястого убрання. Дада дивився на його черевики з тупими обтятими носами, — це були ті Good-yeag-и, якими вчора хвалився, і в цьому слові "Good-year*1 таїлось щось тяжке, неприємне. Олексишин був трохи зизоватий4, коли дивився на людину, тоді тій здавалось, що він дивиться на когось, хто стоїть ззаду, й людина мимохіть оберталась. І Дада, коли побачив у теміні блискучі кола цвікера, несамовито скрикнув: "Хлопці, позір!" Але було запізно, ніс Олексишина встромився в соняшний промінь, між плечами хлопців і нюхав, нюхав жовтий папірець. *Що це таке?" — спитав він. Трач притьмом сховав папірець у кишеню. "Нічого". І всі троє сказали: "Нічого, пане Олексишин". Але той посміхнувся, глянув кудись поза Трача, але всі знали, що дивиться на Трача, похитав головою і цеглястою, видовженою плямою виріс уже на коридорі. Суковата палка стукала. "Гадюка", — сказав Ромцьо, і всі втрьох зникли у проваллі сходів. Дади вони й не бачили. Дада, закопиливши губу, пішов на кухню, пив каву і дивився, як вовтузяться мухи, тоскно б'ються до слоїв з конфітурами. "Підеш ти до церкви нарешті, лінюху?!" — буркотіла пані Слюсарчикова. Місила тісто, тісто від цитринового соку було жовте, ясно-жовте, а її руки теж були жовті, якби з тіста, і видавалось, що й ціла пані Слюсарчикова зроблена з ясно-жовтого тіста з цитриновим соком. Дада подражнив цитринового канарка в клітці, знов зітхнув і пішов до церкви.

*так ніхто не молиться (пол.) 2 драконяча морда! (нім.)

* гарний рік (англ.). 4 Зизоватий — косоокий.

— Хочеш, Дада, підемо зі мною? Щось тобі покажу...

Дада підвів на неї очі — розуміється, хоче. Йому хотілось сміятись, ляпати невимовні дурниці. Кругом плили люди і хлопці, що стояли гуртками біля брами і кланялись панні. Несподівано звідкись вилетів дощ жовтих паперців, таких самих, як у Трача, паперці за-фуркотіли, летіли жовтими пташечками в руки, і тисячі очей їх читало. Панна посміхалась, ішла, йшла серед цієї золотої зливи, а за нею поспішав Дада і був гордий, страшенно гордий, бо знав таємницю. Потім юрба зменшала, собор залишився ззаду, а вони йшли тихою вуличкою, повною каштанового листя, і листя шелестіло під ногами, шепотіло. Панна ввійшла з Дадою до цегляної червоної каменички і задзвонила. "Мистець удома?" — "Дома, дома!" — заричав чийсь голос, щось волохате, кудлате викотилось із кімнати, схопило Даду на руки, аж Даді тьохнуло серце, накрило лісом бороди, вусів, чуприни. Дада нічого не бачив, чув, як дзвінко сміялась панна і як він опинився у великій, ясній, як небо, кімнаті, заселеній барвами.

Панна сиділа на кріслі-гойданці й гойдалась, бородань стояв на підвищенні, покурюючи люльку.

— Дада — син незабутнього Н..., — сказала панна. Бородань скочив знов до Дади, і Дада вилетів аж під шкляну

стелю.

— Викапаний батько, — прорік бородань, — дай лапу, друже!.. Дада дивився на череп якогось звіря, що лежав на шкаматті,

на столі.

— Це череп горностая?..

— Ні, друже, це — череп бджоли, — поважно вирік бородань.

— От як, — задумався Дада, — а мені здавалось, що комар.

І всі троє вибухли реготом, а бородань обняв Даду, ходив із ним по кімнаті, і синій дим від люльки йшов за ними хмарою.

Бородань витягнув по дорозі альбоми, книжечки, тикав їх під ніс Даді і глушив його своїм голосом-трубою: "Пізнаєш, малий, пізнаєш?" Дада пізнавав. Мов з імли виринали малюнки, один за одним, — козачків з мушкетами, дівчат із серпами, гетьманів із булавами. Татова рука виводила їх на гарнім блискучім папері, а Дада ліз йому на коліна і хотів собачок, коників, котиків. І тато, щоб відчепитись, рисував йому якесь дивовижне окате сотворіння з вухами — куснями скатерті, з хвостом — ковбасою і вусами такими, як у Петра Олександровича Кухаренка. А раз наказав Даді сидіти тихо і дивитись на муху, що лазила по абажурі. Дада сидів тихо, але недовго, скочив і побачив перед татом другого Даду. Це все була мряка. І тут у цих малюночках спалахували один за одним ті дні, Жилянська вулиця, Хмельницький на коні, бородатий Грушевський, і автор "Федька Халамидника", і Київ, синій, задуманий Київ...

Тим часом бородань говорив із панною, і разом із соняшними плямами на шталюґах, на отомані1, на палітрах плигали в кімнату дивовижні слова: Сезан, Ґоген, Мане, Ван-Ґоґ, Пікассо... Це останнє вбивалось Даді особливо: "Пі-кас-со". Щось дивне, хвилююче було в тих звуках, так якби трохи глумливе, трохи задумане. А потім Дада дивився на плями фарб на полотні. Підходив зблизька і вони ніщо — тільки пахли, віддалявся і на полотнах зявлялось чудо: брунатні дівчата в помаранчевих хустках, дідусі з люльками в брилях і ліси, ріки, заулки. Це була таємниця, приваблива, неспокійна таємниця барв і ліній. Але Дадина таємниця була інша: йому хотілось, щоб ті барви та лінії укладались в трикутники, в квадрати, в кола, щоб усе було суворо відзначене, щоб усе було на своєму місці, кантовате2, живе, набухле сонцем. Цього Дада не розумів.

*1 Отоман (франц.) — м'який низький диван без спинки.

2 Кантовате — кольорове.

— Головною пластичною темою є струнке жіноче тіло, якого всі члени напоює чарівний ритм танку, розвиваючись від пальців ніг у напрямі рамен. А рамена, вносячи в основний доземний мотив постаті поземий1 рівноважний, розв'язують хвилястим ритмом рух, притаєний у тулубі, — говорив бородань, і Дада бачив, як він складається із квадратів: борода, тулуб, дві ноги, трикутники черевиків і довга хвиляста лінія сизого диму. "Притаєний, таємний, таємниця, тайна". Дада чув ці слова! Все довколо було притаєне, затаєне, таємниче. І Дада пригадав собі, прислухуючись до слів бороданя, бронзову танечницю, що вилітала із брудного Брікслевого шкамаття...

— Треба йти, — підвелась панна, — малому треба обідати...

— Але приходьте, приходьте з ним, — ткнув пальця бородань у живіт Даді, і Дада знов попав у ліс бороди, вусів, чуприни. Панна сміялась.

— Він чудний, цей Дада...

— Не робіть тільки футуриста з нього, — зареготався бородань і залишився сам, оточений своїми плямами фарб, що розливались по полотнах клекотливими, неспокійними озерами. "Подобалось?" — спитала панна. "Подобалось", — сказав Дада і копнув паперову кульку, що лежала на хіднику. Йому вже от-от мало зірватись необачне слово на доказ, що знає про щось, але нікому не скаже, та не міг відважитись. Насупив брови, удавав, що йому все одно, чи йде з панною, чи сам, забігав наперед, зачіпляв батя-риків, хотів показати панні, що він нічого та нікого не боїться, що вона даремне вважає його за такого малого. А вона йшла з журналами в руці, квітка горіла на її сірій сукні, але її очі були сумні, чорні-чорнющі.

— Який ваш наречений? — нагло та хмуро обернувся до неї Дада. Вона на хвилинку спинилась, відчинила торбинку та витягла фотографію. Дада скоса глянув: на нього дивився всміхнений юнак з

кучерявою чуприною, з бровами, що тісно прилягли до очей і зростались над носом, з тоненькими вусиками.

— Йому довго ще сидіти?

— П'ять років ще, — сумно сказала панна і сховала фотографію.

— І ви будете чекати на нього, не вийдете заміж?.. Панна посміхнулась.

— Певно.

* Поземий — горизонтальний.

Дада шарпнув головою, як кінь, свиснув і спересердя копнув бляшанку від консерв, що заскавуліла і поточилась на середину вулиці. Більше Дада нічого не сказав до самого дому. Панна говорила ввесь час про тюрму, які огидні дозорці, як їм не соромно відбирати книжки, що Богдан (наречений) сидить тепер за кару сам, але це все ще не кінець.

Дада слухав, кивав головою і йшов. "Будь здоров, Дада!" — сказала вона йому на сходах. "Поважання", — похмуро відповів Дада і незчувся, як чиїсь очі спинились нарівні з його очима, довгі вії залоскотали його чоло та до його уст доторкнулося щось ніжне, запашне, безкрайньо солодке... Дада завмер, але в ту саму мить схаменувся, розсердився: вона брала його за малого, за ґнота. Шугнув червоний, як буряк, нагору, а вона стояла ще довго внизу і дзвінко сміялась. Сміх її біг низкою ніжного намиста по коридорі.

А перед хатою пані Слюсарчикової була халепа: стояли юрбою — Ґізеля, Куриловичі, Зоха, Маруха, Шмідова, Семко і пані Слюсарчикова чомусь не входила, збентежено прислонилась до дверей і шкода було дивитись, як трясуться її тістяні мішки під бородою. Дада заглянув у кухню: там усі речі стояли сторчма, ліжко виставило червону перину,

немов зранене, муку розсипано по долівці, і Трач сидів біля стола блідий, схвильований. Три чоловіки, подібні один до одного, нишпорили, як миші в сінниках, а Мільорд стояв переможно і тримав у руці пачку з жовтими паперцями.

— Він такий тихий, on taki cichy, panie Milord1... — кинула пані Слюсарчикова.

— Всі вони тихі, прошу пані, — злісно сказав Мільорд, і Дада аж здивувався, як може змінятись така людина. Його руденькі волосики блимали на руках червоними черв'ячками. Очиці, руді миші, вперлись у Трача: "Звідки ви це маєте, пане Трач?" — "Найшов", — посміхнувся Трач. Мільорд звузив шпарки очей і потягнув носом: "Ага, ви це найшли..." Байдуже дивився, як три чолов'яги риються, мов хом'яки, у брудному біллі. "Ви рішуче не скажете, хто це вам дав?"

Трач знизав плечима. "Добре, — стиснув губи Мільорд, — там розберем".

Пані Слюсарчикова зойкнула:

— Невже ж ви візьмете його, пане Мільорд? ІІт ООМЄБ'МІІІЄП1, Іакі Брокоіпу сЬіорак2.

*1 він такий тихий, пане Мілорд (пол.).

Обличчя Мільорда скривилось:

— Прошу пані, це є тільки формальність, він зараз вернеться... Три чолов'яги стали перед Мільордом і подібні були до собачок, що стоять на задніх лапах. — "Нема нічого, пане аспіранте".

Мільорд гавкнув: "Пане Фіц, закувати арештованого". Трач підвівся, ах, Трач був прегарний, чудовий у цю мить. Він зблід іще більше, очі йому горіли. Пані Слюсарчикова захлипала.

— Щось би з харчів йому, — сказала Ґізеля. Слюсарчикова заметушилась, але не знала, за що братись, була

сама не своя. Але їй нічого не треба було робити: звідкись з'являлись пакунки, пакуночки, торбинки, і все це пхали у Трачеві кишені, під пахи. Він стояв уже з залізною пружкою на руках і посміхався. Хтось кинув йому плащ на плечі, кашкет на голову. Семко тягнув до нього руку з тютюном, з паршивою махоркою. Пан Курилович мимрив щось під носом. А Дада збілів, завмер — його все єство перекраялось надвоє.

"Вперед пане Фін!" — гостро наказав Мільорд, і Трач між трьома хом'яками по-військовому вибив крок.

— Будь здоров, Трач, тримайся! — гукнув Семко-челядник. "Кланяюсь всім!" — ніяково сказав Трач, і Дада нараз припав до його рук:

— Траче, добрий, любий Траче! Вам нічого не буде!

Трач хитнув головою. "Трач, я вас дуже-дуже люблю, — палко зашепотів Дада і чув, як сльози йому гарячим струмком біжать по щоці. — Трач ви — герой..."

Мільорд сердито глянув на Даду і крикнув знову: "Вперед, вперед!"

Всі потоком ринулись за Трачем по сходах, а Дада, не випускаючи Трачевого рукава при плащі, йшов за ним, як за героєм. На партері Дада побачив панну. Вона стояла бліда та мовчазна, вдивляючися у Трача. Дада обернувся: Трач ледве-ледве похитав головою: "ні, ні..." Панна

посміхнулась і відітхнула. Того ніхто не бачив, крім Дади. Це була таємниця їх трьох.

*1 Боже мій (нім).

2 такий спокійний хлопець (пол.).

У брамі стояли тільки самі свої: Шевчуки, пан Курилович, Семко, Дада. Ґноти, панна, її мама, навіть Федюки кинули товктись, а Міль-чановський — оса злісно дивився крізь вікно і кричав: "Так і треба!", пані Прочковська здерши носа презирливо проштовхувалась на сходи, бо її це не цікавило, — їй було все одно. І Дада відчув, що всі вони осьде — і пан Курилович, і Федюки, і Шевчуки — це одно, й ніхто, і він ніколи не збагне, про що вони думають, і ніхто ніколи не розіб'є їх єдности. Семко тримав його за руку, і приємно було чути доторк тієї великої, мозолистої руки. Пан Курилович сердито пахкав люлькою, і смердючий її дим був Даді милий і солодкий.

Трач уже був далеко, його плечі виднілись із-за кратястого плаща Мільорда, його чоботи раз у раз вилискували до сонця. Люди ставали і дивились. Трач обернувся востаннє і кивнув головою, посміхнувшись. "Держись, Трач!" — гукнув дужо, незважаючи на нікого, добрий Семко. "Держись, Трач!" — гукнув за ним Дада, і голос його згубився у скрині трамваю. Він спостеріг, що очі його сухі, йому вже не було шкода Трача — він був гордий за нього. І ще спостеріг, що вже все було чітке та виразне: граняки домів перетинались на углах вулиць, трикутниками виростали дахи, просто вгору стріляв димар, і колами, маленькими колами були обличчя людей. Місто розділилось надвоє: з одного боку були тіні, чорні смуги тіней, з другого була ясність, велика соняшна ясність. І все тоді вирівнялось, рушило одно за другим — коні, люди, події. Дада мимохіть провів рукою лінію: праворуч пішли тіні, ліворуч світло, і це була перша лінія, що він накреслив.

— Ідемо, Дада, вже нікого нема, — сказав Семко.

— Ідем, Семку, — мов луна, відказав Дада.

І повен дивної, хвилюючої ясности Дада пішов у темну браму своєї кам'яниці. Дада стріпонув золотими кучерями. Дада відкрив очі, але Даді було тоді всього тринадцять літ.